

Így tud belefeledkezni a nápolyi tájba, a tavasz lenyűgöző szimfóniáját ilyen érzülettel zendíti vissza, a nap káprázatos színeit is ezért fogadja repeső lélekkel.

Ezekben a levelekben a hallgatás, a csönd, a Titok Kapuja előtt szólal meg egy rendkívüli egyéniség. Sokan nem tudták, hogy a címzetten kívül jó-e másnak is beletekintenie ebbe a tükörbe. De ennek a ragyogását már fátyol nem takarja, és általa közelebb jutunk magához az emberhez, és általa könnyebben ismerjük fel a szépíró Kossuth Lajost.

Tusnády László

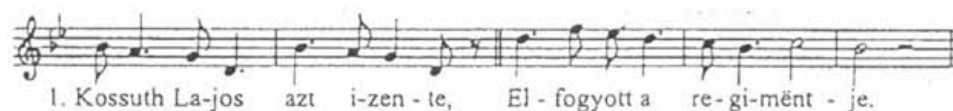
Kossuth Lajos a dalszövegekben

Kossuth Lajost nemcsak a népművészeti tárgyak őrizték meg napjainkig, hanem a folklór különböző területein is találkozhatunk vele. E területek közül most kiemeljük a dalszövegeket, azokat is a teljesség igénye nélkül. Ez nem az első írás e tárgyban: legújabban a Honismeretben Ujváry Zoltán írt erről a témáról,¹ és az 1848-as szabadságharc 150. évfordulója alkalmából megjelentetett kötetben magam is foglalkoztam a Kossuth-nótával.² A korábbi műveket itt most nem kívánom részletezni.

Írásomban a Kossuth-nótáról és (a teljesség igénye nélkül) néhány egyéb olyan dalszövegről lesz szó, amelyekben megjelenik Kossuth Lajos neve, illetve valamilyen módon kapcsolódnak az 1848-as forradalom és szabadságharc tárgyköréhez. A tanulmány elkészítéséhez a MTA Zenetudományi Intézet megfelelő dallamtípusait, az azokban található változatokat használtam föl.

Kossuth Lajos azt üzenté

A Kossuth-nótaként ismert szöveget és dallamot Kerényi György a következőképpen közli:³

*Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára.
Valahány csépp esik rája,
Annyi áldás szálljon rája!
Refr.*

*Gyere, pajtás, katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak!
Sé nem kapálsz, sé nem kaszálsz,
Pesti kaszárnyában sétálsz.
Refr.*

A szövegvándorlás jelensége jól megfigyelhető a dallamtípusban: számtalan egyéb szöveget találhatunk, amelyet erre a dallamra énekeltek, és vagy semmi köze nincs 1848 témájához, vagy egy ahhoz kapcsolódó versszak alakult át úgy, hogy ez a kapcsolat eltűnt. Ez történt a

¹ Ujváry Zoltán: Kossuth Lajos a népdalokban. Honismeret 2002. 3. 46–50. old.

² Lázár Katalin: Adalékok az 1848-as dalokhoz. Történelem és emlékezet. Szerk.: Kriza Ildikó Bp., 1987.

³ Kerényi György: Népies dalok. Bp., 1961. 47. old.

Nyitra megyei Kolon község egyik szövegével, amelyet az aratás végén énekeltek a már köztudott dallam közeli változatára.⁴

*Esik eső karikára,
Nagyságos úr kalapjára,
Ahány csepp is esik rája,
Annyi áldás szálljon rája,
Éljen a nagyságos urunk,
Legyen sok búzája!*

Újabb szövegátdolgozást példáz az az iszkaszentgyörgyi (Fejér megye) változat,⁵ amelyben a lakodalomhoz kapcsolódó dal szövegének változatát éneklük a Kossuth-nóta változatára:

*A gonoszok mind vízvívők,
Bizonyosság rá a vízőzön,
Noé a bort jobb szerette,
Isten azért kimentette
Az özönvízből, hogy nekünk
Szőlőt ültetne.*

*Ha még egyszer özönvíz lesz,
Az már is csak jó borból lesz,
De mi nem fulladunk bele,
Mert kiisszuk mind belőle,
Noé apánk fönt az égben
Megáicsér érte!*

A népdalokban és folklorizálódott műdalokban⁶ gyakori a névcserre jelensége is, azaz a szövegben előforduló név mással helyettesíthető. Erre látunk példát a következő moldvai (klézsei) változatban, amelynek dallama is alaposan átalakult: a 3-4. sorból és az 5. sor második feléből alakult ki egy háromsoros változat, a szövegben pedig Kossuth Lajost – eléggé megdöbbentő módon – Ferenc Jóska helyettesíti. Igaz, hogy a katonaság meglehetősen hosszú ideig kapcsolódott Ferenc József nevéhez, amellyel számos katonadalban találkozunk, az azonban nem szokásos, hogy éppen Kossuth Lajos helyén jelenjen meg. A dalt a moldvai Klézseről Magyarországra áttelepült énekestől gyűjtötték.⁷

2. Legénnek ke háborúba,
Leányunk ke-szeri buba, kedves barátom.

3. Fekete jászlók lobognak,
Sz e ki jányok szépen sirnak, kedves barátom.

4. Ne szirjatok ti szép lányok,
Visszajőnek e magyarok, kedves barátom.

5. Visszajének akik élnek,
S att maradnak, kik meghóttak, kedves barátom.

⁴ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. AP 12557 j. Énekelte Payer Júlia (64 éves) és Balkó Júlia (78 éves). Gyűjtötte Jókai Mária 1977-ben. A szöveget köznyelvi helyesírással közlöm.

⁵ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 32777. Énekelte Somogyi József, 44 éves. Gyűjtötte Paulovics Géza 1956-ban.

⁶ A Kossuth-nóta és számos más 1948-hoz kapcsolódó dal az utóbbi kategóriába tartozik.

⁷ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 32783 Énekelte Demse Dávidné. Gyűjtötte Domokos Pál Péter 1955-ben a Baranya megyei Egyházasközponton. A szöveg lejegyzésében több következetlenséggel találkozhatunk: egyszer „sirnak”, egyszer „ne szirjatok”, egyszer „visszajőnek”, egyszer „visszajének” formát látunk. Halász Péter szíves szóbeli közlése szerint Klézsen a XX. században már nem volt szokás az sz-ezés. Értelemzavaró a „Leányunk keszeri buba” szövegsor (értelme: leányunk keserű buba).

A szöveg-vándorlás fordított irányban is megtörténik: a Kossuth-nóta dallamára énekelt szövegekre már láttunk példákat, következésképp most egy olyan dallam az Udvarhely megyei Szentegyházásfaluról, amelyre a Kossuth-nóta szövegét éneklik.⁸

1. Kossuth La-jos azt i - zen - te, Nem e - lég a ré - ge - ment - je.
Ha még - egy - szer azt i - ze - ni, Már mindénnek el kell mén - ni.

2. *Iccu Feri, hová löttél,
Talán a verőmbe estél?
Én nem estem a verőmbe,
Veled jöttem szerelömbe.*

A második versszak mutatja, hogy a Kossuth-nóta szövege eredetileg más, valószínűleg lírai dalszöveg helyét foglalta el.

Most szép lenni katonának

A dalt a Zala megyei Köveskállán⁹ a közismert formában¹⁰ énekelték:

1. Most szép len - ni ka - to - ná - nak,
Mert Kos - suth - nak ver - bu - vál - nak. Kossuth Lajos
nem lett vol - na, ka - to - na sem lettem vol - na,
Él - jen, él - jen a nem - zet.

2. *Gyere pajtás, katonának,
Téged tesznek kapitánynak!
Pár esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság!
Éljen, éljen a nemzet!*

A Szentirmay-dalnak archívumunkban 20 változatát találjuk, ebből azonban alig néhány szól Kossuth Lajosról, illetve a németekről (utóbbiakról nem éppen dicsérőleg). A Somogy megyei Csokonyavisontáról az alábbi szöveg került elő¹¹ a közölt dallam változatára:

⁸ MNT X. 707. szám. Énekelté Bartos János. Gyűjtötte Vikár Béla 1903-ban.

⁹ A helységet ma Köveskálnak nevezik és Veszprém megyében van.

¹⁰ Tiszán innen, Dunán túl. 150 magyar népdal. 6. kiadás. 1957. 67. old. Gyűjtötte Sebestyén Gyula.

¹¹ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 19617. Énekelté Bacza János, 80 éves. Gyűjtötte Kiss Lajos 1948-ban.

Megállj, német, majd megbánod,
 Hogy a magyart egzevólod,
 Bőrödből csinálod dudát,
 Azon fújom azt a nótát,
 Mégis huncfut a német!

Ezzel a szöveggel Bartók Béla is találkozott a Békés megyei Dobozon, de az ott énekelt változatban¹² nem „bőrödből”, hanem „bőrökből” készített dudáról van szó. Sajátságos szövegromlással van itt dolgunk, amelyben valószínűleg szerepe van a bőrökből, illetve egyéb növények szárából készített „hangszernek”.

Garibaldi csárdás kis kalapja

E - zer - nyolc - száz - negy - ven - ket - te - dik - be
 Fel - men - t Ga - ri - bal - di egy nagy hegy - re,
 On - nan néz - te szép Ma - gyar - or - szá - got,
 Hogy har - col - nak a ma - gyar hu - szá - rok.

Letörött a bécsi torony gombja,
 Ihatnék a Garibaldi lova.
 Eredj, kislány, hozzál neki vizet,
 Garibaldi a csatába siet.

Garibaldi csárdás kis kalapja,
 Nemzetiszín szalag lobog rajta,
 Nemzetiszín szalag lobog rajta,
 Kossuth Lajos neve ragyog rajta.

Bár a dallamot a Gömör megyei Sajógömörben az „Ezernyolcszáznegyvenkettedikbe” sorral kezdték,¹³ általában az itt harmadiknak közölt versszak szokott lenni az első, és így is utalunk rá. A daltípusban jelenleg 80 adat található, de ezek közül mindössze 10 változat szövege köthető Kossuth Lajoshoz, illetve a 48-as szabadságharchoz. Jellemző szövege a „Cifra szűrőm szögre van akasztva”, illetve a „Viszik a menyasszony selyemágyát” (olykor egy adatban mindkettő). A Somogy megyei Karádon a közölt dallam változatának a következő a szövege:¹⁴

Cifra szűrőm szögre van akasztva,
 Gyere, rózsám, terítsd a nyakamba,
 Így is, úgy is ott annak a helye,
 Még az éjjel betakarlak vele.

Viszik a menyasszony selyemágyát,
 Csöngős lovon viszik a párnáját,
 A ládája tele, tele, tele,
 De a szíve vágyik visszafele.

Zöld koszorút tesznek homlokára,
 Karikagyűrűt húznak ujjára,
 Karikagyűrűt húznak ujjára,
 De a szíve vágyik falujába.

¹² A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 31696. Öregember énekelté (név és kor megjelölése nélkül). Gyűjtötte Bartók Béla 1906-ban.

¹³ Ujváry Zoltán: Szállj el fecskemadár. Gömöri népdalok és népballadák. Bp. 1980. 333. old. Énekelté Sergély Júlia, 55 éves. Gyűjtötte Ujváry Zoltán 1975-ben.

¹⁴ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 34124. Énekelté Posza Imre, 64 éves. Gyűjtötte Dávid Gyula 1934-ben.

A szöveg világosan mutatja a lakodalomhoz való kapcsolódást. A „kitették a szűrét” mondat a nemkívánatos, visszautasított kérőt idézi, akinek a kitett szűrrel jelezték, hogy nem adják hozzá a leányt. Akinek ellenben nem tették ki a szűrét, hanem szegre akasztották, az készülhetett a lakodalomra.¹⁵ A lakodalom fontos eseménye volt a menyasszony ládájának, kelengyéjének bemutatása, valamint az ágyvitel, amikor a díszes ágyat a kelengyéhez tartozó hímzett párnákkal átvitték a vőlegény házába.

A lakodalmi és a 48-as szövegek gyakori kapcsolódását példázza ugyanennek a dallamnak alábbi szövegváltozata a Zala megyei Nováról:¹⁶

*Cifra szűröm szegre van akasztva,
Gyere, rózsám, akaszd a nyakamba,
Jól tudod, hogy hol annak a helye,
Még az éjjel betakarlak vele.*

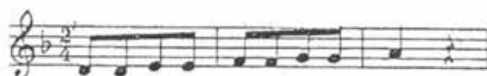
*Szombathelyen megkészült a vasút,
Arra jár a Ferenc Jóska, Kossuth,
Odavárja ipaját, napaját,
Meg a kedves pici Mariskáját.*

A szöveg olyan, mintha Kossuth éppen házasodni készülne, és a vasútnál várná menyasszonyát annak szüleivel. A névcserére újabb példát láthatunk, ami annál furcsább, mivel Kossuth nem Ferenc Jóskával szokott előfordulni, hanem Garibaldival. A Somogy megyei Somogyszentpál-Varjaskéren gyűjtött változat¹⁷ szövegében valóban ezt találjuk:

*Tótszentpálon megkészült a vasút,
Azon jön be Galabárdi, Kossuth,
Hoza vele feleségit, napát,
Éljen a magyar szabadság.*

Bécs várában sír a német, jaj

Ebben a dalban Kossuth Lajos közvetlenül nem fordul elő, de a Kossuth-nóta igen. A dalmtípusban 7 változat található a Dunántúlról, az északi és az alföldi dialektusból. Az 1960-as években az iskolában tanított változatot Volly István gyűjtötte a Zemplén megyei Karoson 1947-ben.

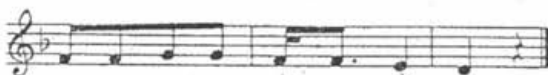
1. Bécs vá-rá-ban sír a német, jaj!

Bécs vá-rá-ban könny-en é-ri baj!

Bús a német, mert a Lajtán he-tek ó-ta

át-hal-lik a Kos-suth, nó-ta.

*2. Zöld asztonon ég a gyertya, haj!
Barna kislány koppantgatja, jaj!
Hol eloltja, oltogatja, hol meggyújtja,
Csak a szívem szomorítja.*

¹⁵ Ld. pl. MNL 1980. „megkérés” címszó.

¹⁶ *Vajda József*: Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek? 333 zalai népdal. Zalaegerszeg, 1978. 270. sz. Énekelte Babos Istvánné, 60 éves. Gyűjtötte Vajda József 1953-ban.

¹⁷ *Együd Árpád*: Kaposváron megverték a rézdobot. 100 somogyi népdal. Kaposvár, 1981. 61. sz. Énekelte Hosszú Lázár, született 1898-ban. Gyűjtötte Együd Árpád 1972-ben.

Két változatban kapcsolódó, egyben pedig egyetlen szöveggént megtalálható a „Megállj, német”, amellyel már a „Most szép lenni katonának” dalnál is találkoztunk. Erre a dallamra a Torontál megyei Felsőmuzslyán így énekelték:¹⁸

*Megállj, német, majd megbánod még,
Hogy a magyart üzöd, hajtod rég,
Majd ha egyszer a magyarnak kedve támad,
Kiporolja a pundrádat.*

Ezernyolcszáznegyvennyolcban

Az előző daloknál kevésbé elterjedt: a Zenetudományi Intézet archívumában jelenleg mindössze négy változatot őrzünk belőle. Dallama hangsúlyozottan idegen, valószínűleg német eredetű, a szöveg pedig németcsúfoló. Az idegen akcentus, a tört magyarság mindegyikre jellemző, bizonyosan szándékos. A Vas megyei Váton ismert változatát dallammal együtt közöljük.¹⁹

1. E-szernyolcszáz a-to-na-fir-cig ki-tört a nagy há-po-rú,
A ma-tya-rok asz oszt-rák-kal ősz-szevesz-tek cú-ta-rul.

2. Kossuth La-jos kő-né-rá-ris fe-szet-te sok ma-tya-rok,
Ti-szán in-nen, Ti-szán túl fu-tot-tunk mi, mint a nul.

3. Mők-in-dú-tunk, mők-sēm áll-tunk Pécsnek a nagy ka-pu-ig,
Mi-kor kra-nát mők-hal-lot-tam, enyém ka-tya szü-né más,
Én is ott vót, mők-sē mők-hótt, esz asz-tán nagy va-la-mi!

A dallam csonka, a más változatokból ismert 2. és a 3. sor kimarad. Itt az 1. és a 4. sor változtatását figyelhetjük meg. A szövegnek ebben a változatában érvényesül legjobban az idegen akcentus és a tört magyarság. A német kiejtést csúfolja az ezernyolcszáz atonafircig (jól felismerhető benne a német „negyvennyolc”), háporú, matyarak, asz osztrákkal, cútáru stb. A tört magyarságot példázza a „sok matyarak”, a „Pécsnek a nagy kapuig” (természetesen Bécs kapujáról van szó), az „enyém katya szüne más”, valamint a minden változatban előforduló „én is ott vót, mégse meghótt”.

¹⁸ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. AP 7045 g. Énekelté Somorai Miklós, 72 éves. Gyűjtötte Kiss Lajos 1968-ban.

¹⁹ A MTA Zenetudományi Intézet archívumában. Leltári szám: 44213. Énekelté Szanyi Lajos, 64 éves. Gyűjtötte Békefi Antal 1963-ban.

Kossuth lova megérdemli a zabot

Ezt a szöveget több gyűjteményben is megtalálhatjuk dallam nélkül. Katona Imre válogatásában²⁰ a következő moldvai szöveget találhatjuk:

*Kossuth lova megérdemli a zabot,
Kétszer kerülte meg Magyarországot,
Harmadszor is megkerülhette volna,
Magyarország ilyen gyászban nem volna.*

*Kossuth Lajos, ha bevettél huszárnak,
Adjál lovat, hogy én gyalog ne járjak,
Adjál lovat, reá való szerszámot,
Hadd kerüljem körül Magyarországot.*

Dallamos változatait megtalálhatjuk a MNT VII. és IX. kötetében: az ezekben közölt három változat mindegyikében belső versszakként szerepel, három különböző dallammal, amelyekből itt a Kolozs megyei Zentelkéről származó változatot mutatjuk be.²¹ A dallam elején ismert balladaszöveg hangzik el a csikólopás miatt felakasztott betyárról, ezt egy lírai versszak követi, majd a 7. és 8. versszak szól Görgeyről és a világosi fegyverletételről.

1. Dobos Gábor nyócesztendős korában
Lovat lopott az aradi vásárban.
Lovat lopott, mind a hat egyszórfi vót,
» Kitészik, hogy Dobos Gábor betyár vót.

Poco rubato [$\text{♩} = 76-88$]

1) 2) 3)
A 'vá-sár-ba ta-nál-ko-zott egy gaz - zal,
4) 5) 6) (-)
Azt kér-de-zi: hun a ló - nak gaz - dá - ja?
7) 8) 9) 10) 11) 12) 13)
Mét kér-de-zi, hun a ló - nak gaz - dá - ja,
14) 15) 16) 17) (-)
i Itt a hat ló, hatszáz fo - rint az á - ra.

3. Dobos Gábort kilenc pandúr megfogta,
Jobb szemire van a kalap lehúzva.
» Nézz fel, Gábor, a pandúr szeme közzéj,
» Mos' késérik Szeged fegyháza felé.
4. A szegedi fogház fala de sárga,
Oda vagyon Dobos Gábor bezárva.
Sárga lakat van a kezére zárva,
» Mos' bánja, hogy mit tett betyár korába.
5. Zód asztalon gyertyavilág hammazik,
Dobos Gábor mellette szomorkodik.
Dobos Gábor, ne szomorkodj, gyere ki,
Gyászruhába vár a rózsád ideki.
6. Kis pejlovam csárdá előtt enyeleg,
Azt se tudja, rajta van-i a nyereg.
Adjál szénát, adjál zabot eleget,
» Még az éjjel a rózsádhoz elvihet.
7. Kis pejlovam megérdemli a zabot,
» Megkerülte kétszer Magyarországot.
Harmadikszor is megkerülte vóna,
Ha Görgeji igaz szívú lett vóna.
8. Verje még a három Isten Görgejit,
» Mér tette le a magyarok fegyverit!
Világosnálo tettük le fegyverünket,
» Mer Görgeji ott árult el bennünket.

²⁰ *Ortutay Gyula-Katona Imre: Magyar népdalok I-II. Szerk. és bev.: Ortutay Gyula. Vál. és jegyz. Katona Imre. Bp., 1970. II. kötet, 303. old.*

²¹ MNT 1995. 674. sz. Énekelte Vincze Kulcsár Istvánné Kiss Anna, 73 éves. Gyűjtötte Kallós Zoltán 1970-ben.

Bár a szöveg vége, Görgey említése egyértelműen mutatja a 48-hoz való kötődést, ebben a változatban (és a többiben is) „Kis pej lovam” szerepel a szövegben.

A bukovinai Istensegítről is előkerült ez a szöveg. Dallamához többnyire az „A citrusfa levestől, ágastól” kezdetű szöveg változata kapcsolódik.²² Példánk²³ is ennek a versszaknak egyik változatával kezdődik, amit további 5 lírai szöveg követ. A harmadik versszak a következő:

*Az én lovam megérdemli a zabot,
Kétszer kerülte meg Magyarországot,
Harmadszor is meg akarta kerülni,
De a német nem akarta engedni.*

A Szilágy megyei Kárásztelken gyűjtött dal²⁴ szövegének első három versszaka a cséplőgépre esett lány (Farkas Julcsa) balladája. A 4. versszak szövege a következő:

*Kis pej lovam nem eszi már a zabot,
Kétszer kerülte meg Magyarországot,
Háromszor is megkerülhette volna,
Ha a babám igaz szívű lett volna.*

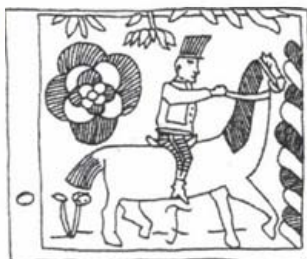
Az utolsó sor azt mutatja, hogy itt már a mondanivaló teljesen elhomályosult, és a szöveg a szerelmi dalok egyik változatává vált. A versszakot két további lírai strofa követi („Az a kislány tejjel mosdik, nem vízzel”, illetve „Elmennék én tinálatok egy este” szövegkezdettel), amelyek semmilyen módon nem kapcsolódnak 1848-hoz.

Olyan szöveget az archívumban nem sikerült találnom, amely a „Kossuth lova” szöveggel kezdődne, de a dallam nélkül közölt szövegek igazolják, hogy volt ilyen. A szöveg értelme is kézenfekvő, hiszen tudjuk, hogy a körülkerítésnek, körülkerülésnek mágikus jelentősége van. Erre vezethető vissza a tavaszi határkerülés, amellyel igyekeznek a természeti csapások ellen védeni a leendő termést, ez az oka annak, hogy a boszorkányok és ártó hatalmak ellen is kört kerítenek maguk köré.²⁵ Magyarország háromszori megkerülése azt jelentette volna, hogy semmilyen rontás nem fog rajta, semmi csapás nem érheti.

A dallam nélkül közölt második versszaknak számos változatát ismerjük, különböző dalokkal és különböző nevekkkel. Leginkább „Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak” szövegkezdettel ismeretes, de Ferenc Jóska helyett Horthy Miklós is állhat, sőt jómagam az 1980-as években a Tápó vidékén „Kádár János, ha bevettél huszárnak” szövegkezdettel is hallottam.

A 48-as dalok témája ezzel korántsem mondható kimerítettnek. Jól mutatja ezt Ujváry Zoltán már említett tanulmánya, amelyben számos szövegtípus található, csak a dallamot kellene hozzátenni. Vannak további vizsgálható dallamtípusok is, pl. a „Fel, fel, vitézek a csatára”. Ez utóbbira Bogdán Lajos hívta föl a figyelmemet, de itt nem foglalkoztam vele, mivel nem fordul elő benne Kossuth Lajos neve, és 1848-hoz is legfőljebb áttételesen kapcsolódik, amennyiben általában a „szent szabadság oltalmára” szólít fel. A dallamok felkutatása és a dallam- és szövegtípusok további vizsgálata a jövő kutatásának feladata.

Lázár Katalin

²² Kodály Zoltán: Magyar népzene. A példatárat válogatta Vargyas Lajos. Bp., 1971. 247. old. 346. szám.

²³ MNT 1995. 725. sz. Énekelte Lőrincz Antalné Nyisztor Márta, 29 éves. Gyűjtötte Kodály Zoltán 1914-ben.

²⁴ MNT 1987. 130. sz. Énekelte Hoffner Jánosné Szabó Katalin, 62 éves. Gyűjtötte Víg Rudolf 1963-ban.

²⁵ Ld. pl. MNL 1980. „körjáték” és „mágikus eljárás” címszavak.